

VERÓK ATTILA

**EGY KÜLÖNÖS FIGURA A MAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNETÍRÁS 18. SZÁZADI
TÖRTÉNETÉBŐL: AZ ERDÉLYI SZÁSZ
MARTIN SCHMEIZEL¹**

Martin Schmeizel (1679–1747) tudományos munkásságának gerincét a történettudomány területéhez sorolható egyetemi előadások és szakavatott írásművek alkotják. Történeti érdeklődése még erdélyi éveire nyúlt vissza, aztán csak mélyült a több helyszínen és hosszú éveken át folytatott egyetemi tanulmányok során: jénai korszakában teljesedett ki, végül Halléban érett be, itt állt össze koherens életművé.² Tudományos működésének bármelyik periódusát vizsgáljuk is meg alaposabban, mindenkor meg kell állapítanunk, hogy a látszólag más témával foglalkozó munkáiban is folyamatosan kitért a történettudományból vett példákra, magyarázatainak nagy részét is ebből a diszciplínából merítette. Éppen ezért érthető, hogy a história berkein belül több speciális kérdéskörben is otthonosan mozgott, lehetővé téve ezzel a későbbi szemlélő számára, hogy történészi munkásságát további csoportokra

1 A tanulmány elkészítését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című pályázat támogatta.

2 Az erre vonatkozó források és szakirodalmi áttekintések listáját lásd: *Verók Attila*: Stichwort „Schmeizel, Prof. Dr. Martin”. In: Harald Roth (Hrsg.): *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen. Bio-bibliographisches Handbuch für Wissenschaft, Dichtung und Publizistik. Begründet 1868 von Joseph Trausch, fortgeführt von Friedrich Schuller, Hermann H. Hienz und Hermann A. Hienz. Band X. Q – Sch. Köln-Weimar-Wien. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens. Ergänzungsreihe zum Siebenbürgischen Archiv; Band 7/X), 269–275.*

osztva tegye elemzés tárgyává. Ennek megfelelően beszélhetünk Schmeizelről mint egyetemes és magyar világi történelemmel foglalkozó történészről, egyháztörténészről, jogtörténészről, helytörténészről, tudománytörténészről és irodalomtörténészről, azaz a *historia litteraria* elhivatott művelőjéről.

A felsorolt területek mindegyikén alkotott: némelyiken maradandóbbat, némelyiken kevésbé időálló, de a 18. század első felében biztosan jelen volt a felsorolt tudományágak mindegyikének szakmai köztudatában. Sőt, legtöbbször az élvonalbeli szerzők sorában tartották számon. Márpedig ez a korábban jelzett és a későbbiekben részletesen tárgyalandó, egyéb tudományos tevékenységei, újításai mellett igen figyelemre méltó körülmény még a tudósokat nagy számban kinevelő késő barokk és korai, majd az érett felvilágosodás által fémjelzett időszakban.

A jelen tanulmányban kizárólag Schmeizel köztörténeti, egyháztörténeti és helytörténeti munkásságát vizsgálom meg röviden, illetve külön-külön tárgyalom a fentebb elősorolt történettudományi területekhez köthető és tudományos írásokban is megragadható munkásságát. Egyben rögtön utalok arra, hogy életművének bármelyik szeletét nézzük is (geográfia és kartográfia, heraldika, könyvtártudomány, publicisztika, statisztika, numizmatika, nyelvtudomány, neveléstudomány, korai „hungarológia”),³ a történeti attitűd mindegyikben erőteljesen megnyilvánul: életművét át- meg átszövi ez a szerteágazó diszciplína. Tulajdonképpen ez ad keretet a schmeizeli életpályának, erre a tudományos „karácsonyfaalpra” kerülnek aztán majd a többi tudományágban végzett kutatások eredményei, mindenkor ez lesz az a kiindulópont, ahonnan meg lehet kezdeni a kitekintést, és ahová bármikor biztonságban vissza lehet térni. Bárhonnan is vesszük szemügyre a dolgot, egyet visszavonhatatlanul kijelenthetünk: Martin Schmeizel ízig-vérig történeti beállítottságú tudós ember volt a felvilágosodás hajnalán.

A köztörténet és az egyháztörténet bővületében

A jénai egyetemen a humanista tradíciókhoz kötődő polihisztorideált képviselő történészek sorát egykor még *Johann Andreas Bose* (1626–1674) nyitotta meg, őt pedig olyan nagynevű professzorok követték, mint *Caspar Sagit-*

3 Schmeizelnek a nevezett tudományterületekre vonatkozó konkrét munkásságát lásd: *Verók Attila: Martin Schmeizel (1679–1747)*. Eger 2015. 41–74.

tarius (1643–1694), *Georg Schubart* (1650–1701), *Burkhard Gotthelf Struve* (1671–1738), *Martin Schmeizel* és *Christian Gottfried Buder* (1693–1763), akiknek a tevékenysége nyomán Jénát máig a 17–18. századi polihisztorképzés és tudományművelés neves központjaként tartja számon a német oktatás- és egyetemtörténet.⁴

Az új képzési felfogáshoz hozzátartozott, hogy a tanulmányokba ismét bevonták a források használatát, a történeti ábrázolás elengedhetetlen feltétele lett a kortörténet ismerete, és igen erőteljesen elkezdtek érdeklődni a jogi kérdések iránt is, azaz a korábban csak történelmi témákat magában foglaló diszciplína immár politikai és jogi aspektusokkal is bővült. Mindez azt eredményezte, hogy előszeretettel hangzottak el az egyetemi előadásokon, és jelentek meg a professzorok könyveiben állami jogi kérdések is: a császár és a helyi fejedelmek kapcsolatának vizsgálata a birodalmi alkotmány alapján, aktuális politikai események (pl. szövetség- és békekötések) főleg jogi jelentőségének elemzése stb. A történelemfelfogás változását talán legjobban a „birodalomtörténet” (*Reichshistorie*) műfajának kialakulása mutatja, amely a mai jog- és államtörténet előfutáraként értelmezhető.⁵

Schmeizel ilyen alapokon bontakoztatta ki tehát történettudományi tevékenységét. Amint az egy szülőföldjéről elszármazott erdélyi szász történész részéről magától értetődőnek vagy legalábbis elvárhatónak gondolható: nyomtatásban megjelent munkáinak és egyáltalán tudományos munkásságának első darabjai egykori hazájának, Erdély történetének bizonyos állomásait, kitüntetett eseményeit tárgyalták. Vérbeli történészhez illően először forráskiadással debütált. 1712-ben megjelentetett egy 6 lapos nyomtatványt, amelyben *Martin Luther* (1483–1546) egy, a nagy erdélyi reformátorhoz, *Johannes Honterushoz* (1498–1549) írott levelét adta ki a nagyközönség számára.

4 Ehhez lásd: *Emil Clemens Scherer: Geschichte und Kirchengeschichte an den deutschen Universitäten. Ihre Anfänge im Zeitalter des Humanismus und ihre Ausbildung zu selbständigen Disziplinen.* Freiburg im Breisgau 1927. 151.

5 A korszak kiemelkedő történeti képzéséhez a jénai *Salana* falai között lásd: *Geschichte der Universität Jena 1548/58-1958. Bde I-II.* Hrsg. Max Steinmetz, Jena 1958–1962. 182–191. – A felvázolt irányvonal egyébként olyan – számunkra feltétlenül kiemelendő – mellékág kialakulását is előmozdította, mint amilyen a Schmeizel által kitalált terminológiával megnevezett „statisztika” vagy államismeret (*Staatenkunde*) volt.

ra.⁶ Ez az alapvető elveket megfogalmazó irat erre az időszakra már olyanira ritkaságszámba ment, hogy – akárcsak a többi reformátor Erdélybe címzett leveleinek – feltétlenül szükség volt újabb kiadására.⁷ A szöveg és a kiadás jelentőségére a Lipcsében megjelenő *Unschuldige Nachrichten Von Alten und Neuen Theologischen Sachen* című folyóirat néhány évvel később hívta fel a figyelmet.⁸

Nem sokkal ezután, még ugyanabban az évben terjedelmes, monográfiának is beillő tanulmányban mutatta be a koronának 52 rézmetszettel is illusztrált történetét általában (az ókortól a 18. század elejéig), és különös hangsúlyt fektetett a magyar korona históriájára, szakrális jelentőségére: egy-egy fejezetben alaposan tárgyalva annak eredetét, formáját, méltóságát és előkelőségét, őrizetét és őrzőit, sorsát, valamint egyházi vonatkozásait a Magyar Királyság szakrális életében.⁹ 1716-ban a *Hamburgische Bibliotheca*

6 *Martin Schmeizel*: Epistola Martini Lytheri ad Joannem Hontervm Reformatorem Coronensem in Transilvania, nunquam hactenus publice visa, jam vero primum ex autographo luci exposita, atque honori prorektoratvs sacrata viri magnifici atqve excellentissimi Bvrcardo Gotthelf Struvii Juris Utriusque Doctoris, Historiarum Professoris Publici incluti, Praeceptoris atque Patroni sui bene merentis, munerisque ergo cum voto & gratulatione oblata. Ienae: Typis Mvllerianis cvsa et recvsa, [1712]. – A fontos levelet a következő évszázadokban többször is újra kiadták. Ehhez lásd *Joseph Trausch*: Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literärische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen. III. Band. Kronstadt 1871. 187.

7 A honfitárs és tudós barát, a schmeizeli hagyaték rendezője, Michael Gottlieb Agnethler (1719–1752) később így nyilatkozott konkrétan a nagy példakép és általában a tudósok forráskiadó tevékenységéről: „Lob und Dank verdienen die Gelehrten, auch wenn sie merkwürdige Urkunden vom Untergange retten.” (Vö. *Michael Gottlieb Agnethler*: Index Bibliothecae res Hvngariae Transilvaniae vicinarvmqve provinciarvm illvstrantis qvam Martin Schmeizel [...] instrvxit Michael Gottlieb Agnethler [...] codd. praecipve m[anu]ss[crip]tis avxit nvper avtem mvnificentia Magnifici Transilvanorvm metropolitanae vrbis senatvs Cibiniensivm bibliothecae pvblicaе consecravit. Halae propter Salam: ex officina Kittleriana, 1751, [6]; [*Carl Schwarz*]: Martin Schmeitzel Professor der Philosophie und Geschichte an der Halle’schen Universität, kön. preuß. Hofrath etc nach seinem Leben und Wirken dargestellt. In: Transsilvania. Beiblatt zum Siebenbürger Boten, (6.) 1845. Nr. 48. 214–216, itt: 214 is idézi.)

8 Vö. *Unschuldige Nachrichten ... Auf das Jahr 1715*. Leipzig é. n. 591–593. – A rövid bemutatás címe: „Epistola D. Martini Lutheri ad Joannem Honterum, ex ipso autographo in Bibliotheca B. Honteri quondam reperto”.

9 *Martin Schmeizel*: Commentatio historica de coronis, tam antiqvīs, qvam modernis iisque regiis. Speciatim de origine et fatis sacrae, angelicae et apostolicae Regni Hvngariae coronae. Apud Joh. Martin. Gollnervm. Typis Gollnerianis, Jenae 1712. (A munkának 1713-as kiadása is ismert.) – Ezzel a munkájával, amelyet Struve elnöksége alatt védett meg, a jénai egyetem filozófiai fakultásának magisteri címét szerezte meg.

historica című lipcsei kiadványban dicsérő szavakkal szóltak erről a munkáról, és röviden, főleg az egyes fejezetek felsorolásával, bemutatták tartalmát is.¹⁰ Napjaink koronakutatásának vezető alakja, Pálffy Géza hívta fel magyar nyelven a figyelmet egy érdekes adalékra a Schmeizel-mű kapcsán egy orosz nyelvű kötethez írt recenziójában.¹¹ Pálffy a kötet szerkesztőinek kutatása nyomán egy a Tatár Köztársaság fővárosából, Kazanyból előkerült, hányattatott sorsú, különleges kézirat kapcsán rámutat, hogy az nem más, mint Schmeizel 1712-ben Jénában megvédett magisteri disszertációja, amelyet egy egyelőre azonosítatlan személy az eredetihez képest apróbb változtatásokkal oroszra ültetett át. A dolog pikantériáját az adja, hogy a nevezett kézirat 18. századi keletkezése óta ilyen részletesen alig írtak Oroszországban nemzeti ereklyénkről, és ez a munka komolyan felkeltette a korabeli cári udvar érdeklődését is, aminek előzménye az lehetett, hogy Schmeizel 1722-ben a jénai egyetemen tartott rendkívüli professzori székfoglalóját az 1721-ben I. Péter cár (ur. 1682–1725) által felvett imperatori cím vizsgálatának szentelte. Talán e munkája révén léphetett kapcsolatba a szentpétervári cári udvar orosz tudósaival, vagy vették fel vele a kapcsolatot ez utóbbiak, s juthatott el így a koronákat, köztük a magyar Szent Koronát is bemutató műve az orosz birodalmi központba, ahol aztán orosz nyelvre ültették át. „*A brassói százból német professzorrá vált tudós heraldikus munkája tehát ... egy, az európai nagyhatalmi politika miatt kaphatott az imperatori címet a diplomácia területén és a harcmezőkön egyaránt fokozatosan előkészítő cári udvarban kiemelt figyelmet. Egyszer talán egy szerencsés véletlennek köszönhetően majd az is pontosan kiderülhet, ki birtokolhatta a Néva partján és ki fordíthatta le a brassói szász Hungarus Jénában 1712-ben megjelent kötetét. Esetleg a nagy orosz könyvtárak katalógusai vagy a 18. század eleji orosz tudóshagyatékok feltárása erre is választ ad majd.*”¹² Bízunk benne, hogy ez tényleg bekövetkezik a közeljövőben!

10 Vö. Hamburgische Bibliotheca historica, Der Studierenden Jugend Zum Besten zusammen getragen. Die dritte Centuria. Verlegts bey Joh. Friedr. Gleditschens seel. Sohn, Leipzig 1716. 135–137.

11 Pálffy Géza (ism.): Rukopisnyij traktat „o koronah” načala XVIII. v.: Památnik rusko-vengerskih kulturnih svázej = „A koronákról”: egy XVIII. század eleji kézirat, az orosz-magyar kulturális kapcsolatok dokumentuma. Összeáll. Makszimilian Aljosin – Elmira Iszhakovna Amerhanova – Tímea Bótor – Márta Font – Oleg Igorjevics Horuzsenko – Endre Sashalmi. Moszkva – Pécs 2013. Századok 2015:5. 1298–1301.

12 Vö. Pálffy G: Rukopisnyij i. m. 1300.

Addig is könyveljük el büszkén azt a tényt, hogy egy Nyugat-Európában karriert építő magyarországi szerző munkája a távoli Oroszországban is számottevő érdeklődést tudott kiváltani.

Schmeizel 1713-ban a magyar királyi hatalmi jelvényekről, azok történetéről és jelentőségéről adott ki egy 48 oldalas összefoglalót.¹³ A tanulmányt kedves svéd tanítványainak, a Barnekov fivéreknek, Christiannak és Rüdigernek ajánlotta, akiket éveken át „*Hofmeister*”-ként (mai szóval: nevelő mentorként)¹⁴ kísért németföldi egyetemi tanulmányaik idején. Az előbb említett *Hamburgische Bibliotheca historica*-ban erről a művéről is elismerően nyilatkozott a könyvismertetés írója.¹⁵

13 *Martin Schmeizel*: De insignibvs vvulgo clenodiis Regni Hvngariae vt et ritv inavgvrandi Regem Hvngariae Schediasma Historicum. Apud Joh. Martin. Gollnervm, Typis Gollnerianis, Jenae 1713. – Későbbi kiadásaihoz lásd *Trausch, J.*: Schriftsteller i. m. 188.

14 Udvarmesteren ekkoriban már nem a középkori értelemben vett, külföldi követeket fogadó, a ceremóniák rendjére felügyelő és a lovagi becsületbírósgát vezető személyt kell értenünk (Korai magyar történelmi lexikon (9–14. század). Főszerk. Kristó Gyula, Szerk. Engel Pál és Makk Ferenc. Budapest 1994, 696.), hanem egy egészen más tisztséget. A kora újkorban „udvarmester”-nek azokat a magasabb évfolyamokat látogató egyetemi diákokat hívták, akik nemesi családok gyermekeit kísérték el – fizetség ellenében – egyetemi tanulmányaikra, a tanulmányok helyén gondoskodtak róluk (koszt, kvártély, szórakozás stb.), és akadémita útjukat egyengették. A szegényebb diákok számára gyakran az „udvarmesteri” tevékenység betöltése volt az egyetlen esély arra, hogy hosszabb ideig az universitas falai között maradhassanak, és esetleg akadémiai fokozatot szerezhessenek. Tanulmányaikat egyébként képtelenek lettek volna finanszírozni. (A nevelési forma definíciószerű leírását lásd *Winfried Böhm*: Wörterbuch der Pädagogik. [Kröners Taschenausgabe; Bd. 94.] Stuttgart 1994. 317.) A *Hofmeister* mint társadalom- és pedagógia-történelmi jelenség bemutatására lásd *Fertig* (*Ludwig Fertig*: Die Hofmeister. Ein Beitrag zur Geschichte des Lehrstandes und der bürgerlichen Intelligenz. Stuttgart 1979. 1–98.) plasztikus ábrázolását. – Schmeizel maga a későbbiekben nagyon komolyan foglalkozott ezzel a kérdéssel, hiszen jénai évei alatt még egy, általában saját életéből vett gyakorlati példákkal gazdagon illusztrált könyvet is kiadott a témában: *Martin Schmeizel*: Rechtschaffener Lehr- und Hoff-Meister, Oder Vernünfftige Anweisung Wie ein Privat-Informator die ihm anvertrauten Kinder glücklich unterrichten, Und ein Hoff-Meister seine Untergebene auf Reisen und Universitäten gebührend anführen solle. bey Johann Bernhard Hartung, Jena 1722. A mű népszerűségét mutatja, hogy 14 évvel később (minimális címlapváltoztatással) megjelent második kiadása is: *Martin Schmeizel*: Rechtschaffener Lehr- und Hof-Meister, Oder Vernünfftige Anweisung Wie ein Privat-Informator die ihm anvertraute Kinder glücklich unterrichten, Und ein Hof-Meister seine Untergebene auf Reisen und Universitäten, gebührend anführen solle. Zweyte und verbesserte Edition. In Verlag Johann Adam Melchiors. Jena 1736.

15 Vö. *Hamburgische Bibliotheca historica* i. m. 137–139.

A következő évben egy Quedlinburgból származó diákja történeti-teológiai témájú disszertációját védte meg témavezetőjével, Martin Schmeizellel lezajló nyilvános vitája során.¹⁶

1717-ben Schmeizel komoly kritikát gyakorolt egy prágai jezsuita irattal¹⁷ kapcsolatban: rámutatott annak számtalan, szinte minden paragrafusban fellelhető nyelvtani, történeti, kronológiai, földrajzi és genealógiai tárgyi tévedéseire, megkérdőjelezve ezzel a mű történeti igazságértékét.¹⁸ Az *Unschuldige Nachrichten Von Alten und Neuen Theologischen Sachen* című tudományos folyóirat példákkal illusztrált rövid recenziót közölt Schmeizel munkájáról.¹⁹

16 *Johann, Seivert*: Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften. Weber und Korabinskischen Verlage, Preßburg, 1785, 367–376, 371. és nyomán *Trausch, J.*: Schiftsteller i. m. 189. tudni vélnek egy 1714-es, egy 1718-as és egy 1741-es kiadásról is. Nekem csupán az 1718-as verzióra sikerült rábukkannom Karlsruheban, viszont az Schmeizel saját példánya volt. Az 1714-es kiadással kapcsolatban annyi fenntartásom van, hogy ez a korai kiadás nehezen képzelhető el, hiszen a címlap tanúsága szerint a disszertáció tényleges védésére 1718. május 4-én került sor Jénában. Az 1714-es évszám tehát vagy tévedés, vagy – viszonylag nehezen hihető módon – Schmeizel kétszer adta ki ugyanazt a témát egy-egy diákjának néhány éven belül. Az 1741-es hallei változat az 1718-as jénai eredeti némileg módosított című kiadása. Az 1718-ban megjelent mű bibliográfiai adatai: *Martin Schmeizel* (Praes.) – *Melchior Christian Otho* (Resp.): *Auspice sosandro! Rectore magnificentissimo serenissimo principe ac Domino Domino Wilhelmo Henrico dvce Saxoniae, Jvliaci, Cliviae, Montivm, Angariae, Westphaliaeqve et reliqva amplissimi ordinis philosophici consensv, qvaestionem: an elector Saxoniae Johannes cognomento constans ante obitvm, relicto Lvt-heranorvm coetv, in castra pontificiorvm transiverit? Ex monvmentis historiarvm genvinis negative discvssam pvblico ervditorvm examini svbmittet. Litteris Nisianis excudebat Joh. Volckm. Marggraf, Jenae é.n. [1718].*

17 *Johann Krauß*: Historischer Beytrag für das zweite Lutherische Jubeljahr, den Lutherischen Wortsdienern, welchen es etwan an Büchern und Concepten mangelt, zum Geschenk präsentirt von P. Joanne Krauss, der Societät Jesu Priestern. Cum licentia Superiorum. Wolfgang Wickhart Erzbischöflichen Buchdrucker, Prag, 1717.

18 *M[artin], S[chmeizel]*: Historischer Beweis, daß der Pragische Jesuit P. Johannes Krauß, in seinem sogenannten historischen Beitrag zum zweiten Lutherischen Jubeljahre in vielen Stücken geirret und unverantwortlicher Weise wider die historische Wahrheit gehandelt habe. Zum Recompens vor gehabte Mühewaltung demselben übergeben von. M. M. S. Pierre Marteau, Cöln, 1717.

19 *Vö. Unschuldige* i. m. 473–474.

A történeti munkák felsorolása szinte lehetetlen és talán nem is szükséges ezen a helyen, hiszen már az eddigi felsorolásból is látszik, hogy Schmeizel tudósi pályája legelején eljegyezte magát a történelem tanulmányozásával.²⁰ Jelentős munkái közül megemlítem még a Német-római Császárságról írt nagy, áttekintő munkáját, amely egyetemes történelemmel foglalkozó munkái közül a legterjedelmesebb és a legjelentősebb.²¹ Ebben a történelmet az alábbi kategóriákba osztotta: *historia ecclesiastica*, *historia naturalis*, *historia civilis*, *historia litteraria*,²² illetve ezekhez vette még a *historia principumot* (*genealogica*, *heraldica*) mint a történettudomány önálló részeit is.²³ Schmeizel 1721-es munkájában (*Praecognita historiae ecclesiasticae*),²⁴ ahogyan az már a korban szokás volt a professzori kinevezések alkalmával, a világi történelem mellett az egyháztörténetet is az egyetemi tanulmányok elengedhetetlen részeként emelte piedesztálra.²⁵

20 Nagyön érzékletesen fejezi ki ezt a tényt, és különösen a magyar történelem iránti olt-hatatlan érdeklődést egy versrészlet, amelyet még 1712-ben, a magiszteri fokozat megszerzése alkalmából címeztek hozzá barátai: „*Du aber willst allhier dem Vaterlande dienen / Du bist auf Ungerlands Historien bedacht*” (vö. Als der Wohl-Edle 1712, [3]).

21 *Martin Schmeizel*: Abriß Zu einer Vollständigen Reichs-Historie, Darinnen überhaupt von der Reichs-Historie und andern vorläuffigen Materien gehandelt, So dann die Geschichte Derer Käyser und aller Fürstlichen Häuser samt deroselben Genealogie vorgetragen, Auch was in Ansehen derer übrigen Stände, nicht weniger des Ivris Pvblici, Fevdalis und Religions-Wesen zu behalten ist, Denen Anfängern zum Besten, und Gebrauch Academischer Lectionen entworfen worden. Druck Peter Fickelscherrs, Jena 1728.

22 Lásd *Schmeizel, M.*: Abriß i. m.

23 Vö. *Martin Schmeizel (Hg.)*: Monatliche Nachrichten von Gelehrten Leuten und Schriften, Besonders Dem alten und neuen Zustande der Universität Jena. MAIVS und IVNIVS. 1729. Verlegt Christian Franciscus Buch, Buchh. Im Waisenhouse, Jena é.n. [1729]. 28–32.

24 *Martin Schmeizel*: Praecognita historiae ecclesiasticae, in quibus natvra et indoles historiae eccl. explicantvr, adivmenta edisservntvr, totivsque hist. eccl. systema, tabellis synoptics advmbratvr. In vsvm studiosae ivventvtis methodice adornata. Apvd Johann. Bernhard. Hartvng. Jenae 1721.

25 Vö. *Scherer, E. C.*: Geschichte i. m. 255.

Egyháztörténeti munkáinak sorát az Erdély részletes reformációtörténetét tárgyaló *De statu Ecclesiae Lutheranorum in Transilvania* című munkájával nyitotta meg 1722-ben.²⁶ Ilyen összefoglaló, nagy terjedelmű egyháztörténeti művet később már soha nem jelentetett meg, többször írt viszont kisebb tanulmányokat egyháztörténeti témakörben.²⁷

Schmeizel két művet szentelt a történelemfilozófiának, illetve történelemelméletnek.²⁸ Ezekben általános elveket is megfogalmazott. Egyéni meglátásai mögött jól kitapintható a Halléban szerzett filozófiai háttér, amely legfőképpen Christian Thomasius (1655–1728) útmutatásait és elveit jelentette. Természetesen más szerzőkre is hivatkozott, de a jegyzetek többsége Thomasiust vagy szellemi köréhez kapcsolódó szerzőket tüntetett fel hivatkozási alapként.

A nagy szerelem: a helytörténetírás

Tevékenységének akár jénai, akár hallei korszakát tekintjük, mindkét alkalommal szembesülünk azzal a ténnyel, hogy Schmeizel a már eddig bemutatott és ezután bemutatásra kerülő történettudományi részdiszciplínák mellett, a nagy, egyetemes összefoglalásokkal párhuzamosan igen szűk területre korlátozódó kérdések megválaszolásában is örömet lelte: nemcsak a nagyvilág, hanem közvetlen környezetének története is foglalkoztatta, ezért helytörténeti témában is többször maradandót alkotott.

26 *Martin Schmeizel*: *De Statu Ecclesiae Lvtheranorum in Transilvania, ad Virvm magnificentvm, svmmē reverendvm, doctissimvmqve Dominvm Ernestvm Salom. Cyprianvm S. S. theologiae doctorem celeberrimvm, deqve repvblica ecclesiastica et literaria meritissimvm, Serenissimo Dvci Saxo-Gothano a consiliis ecclesiasticis etc. Dissertatio epistolica. Ienae, apvd Ioann. Bernhard. Hartvng Bibl. Avl. Isenac 1722.*

27 *Verók A.*: *Martin Schmeizel i. m. 251–263.* (Martin Schmeizel nyomtatásban megjelent saját munkái c. fejezet)

28 *Martin Schmeizel*: *Praecognita historiae civilis, in qvibus natvra et indoles historiae civilis explicantvr, adjvmenta edisservntvr, omnivmqve regnorvm et popvlorvm historiae, tabellis synopticis advmbrantvr. Impensis Ioh. Matthaei Kaltenbrvnnneri, Ienae 1720.* A másik munka az előzőekben már említett *Praecognita historiae ecclesiasticae* (lásd 23. jegyzet). – Már ezek a művei is – a későbbi, vegyes témájú nagy áttekintésekről nem is beszélve – árulkodnak egy olyan vonásról, amely Schmeizelnek a tudományokhoz általában való közeledésére abszolút jellemző: első generációs értelmiségiként szélesen írt mindenről, bátran megnyilatkozott meg mindenféle témában. Személyes tulajdonságai mellett a történelmi pillanat is kedvezett ilyen irányú intellektuális kiteljesedésének.

Ha úgy tetszik, akkor Jénában ezzel kapcsolatban két részterület vonatkozásában is alapítóként tekintenek rá: a jénai város- és egyetemtörténet-írást, valamint a romanológiai képzést, majdani egyetemi szakot egyaránt ő hívta életre.²⁹

Ami a jénai város- és egyetemtörténetet illeti, ezzel kapcsolatosan 1727-ben kezdett el egy előadássorozatot diákjai számára azzal az indokkal, hogy már sokan megkeresték ilyen jellegű kérdésekkel, így elhatározta, hogy ebbéli ismereteit szóban és írásban is a nyilvánosság elé tárja.³⁰ A kurzuson természetesen nem készítették el a város és az universitas krónikáját, hanem 233 pontban szisztematikusan összefoglalták a városi és az egyetemi alkotmány történeti fejlődésének részleteit. Az ehhez összegyűjtött anyagot Schmeizel kronológiai rendbe szedte, és bizonyos részeit nyomtatásban is közreadta az általa szerkesztett *Monatliche Nachrichten* című³¹ havilap hasábjain 1727 és 1729 között. 1731-ben, amikor székhelyét a hallei egyetemre tette át, a jénai helytörténeti anyagot magával vitte, és még néhány éven át folytatta írását. 1746-ban végül a város és egyetem krónikáját 1735-ig kidolgozta, és egy

29 Mindkét területtel kapcsolatban méltatását lásd *Othmar Feyl*: Die führende Stellung der Ungarländer in der internationalen Geistesgeschichte der Universität Jena. Beiträge zu einer Geschichte der Ostbeziehungen der Universität Jena bis zu Beginn des 19. Jahrhunderts. In: Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Universität Jena. Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe, Heft 4/5. Jahrgang 3., 1953/54. 39–62., 42, valamint *Uő*: Deutsche und europäische Bildungskräfte der Universität Jena von Weigel bis Wolff (1650–1850). In: Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Universität Jena. Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe, Heft 1/2. Jahrgang 6, 1956/57. 27–62, 40. és *Uő*: Beiträge zur Geschichte der slawischen Verbindungen und internationalen Kontakte der Universität Jena. Jena 1960. 211–325, 250.

30 A szóbeli előadás ténye, azaz a meghirdetett kurzus a jénai egyetem levéltárában fennmaradt órákiírásokban (*Lektionszettel*) olvasható (vö. Universitätsarchiv Jena, Bestand M 68, Fol. 147r, Fol. 148r; M 69, Fol. 101r, Fol. 106r; M 70, Fol. 104r). A kollégiumhoz nyomtatott kísérőfüzet címe: *Martin Schmeizel*: Abriß zu einem collegio pblico über die Historie Der Stadt und Universität Jena. Gedruckt und zu finden bey Joh. Volckmar Marggrafen, Jena, 1727. zu Ostern. – A kijelentés alátámasztására lásd az említett füzet bevezetőjének szövegéből: „Ich [...] beruffe mich auf alle diejenigen, so in guter Zahl, dann und wann von mir zu wissen begehret, was sie doch vor ein Buch sich anschaffen könnten, daraus sie eine hinlängliche Nachricht von der Stadt und Universität Jena erhalten und schöpffen könnten. Diesen also und niemand anders, ist die Unternehmung gegenwärtiger Arbeit einig und allein zuzuschreiben.” (*Schmeizel, M.*: Abriß zu...Umiversität Jena i. m. 5.)

31 A nevezett havilapok teljes címlírását és helyüket a schmeizeli életműben lásd részletesen *Verók A.*: Martin Schmeizel i. m. 51–54. (A publicista című alfejezet)

december 10-én kelt levelében megbízást adott egyik jénai bizalmasának, hogy a kiadásról tárgyaljon a jénai Christian Heinrich Cuno könyvkereskedővel (működési ideje: 1730–1780 k.). Azonban a sikeres tárgyalások és a nyomdai előmunkálatok megkezdése közben Schmeizel váratlanul elhunyt, így krónikája 1908-ig, a jénai egyetem fennállásának 350 éves évfordulójáig kiadatlan maradt. A posztumusz kiadás *Ernst Devrient* (1873–1948) szerkesztői munkáját dicséri. A kötet előszavában Schmeizel krónikájának kritikája kapcsán megjegyzi, hogy ő volt az első, aki Jéna történetéhez szisztematikusan összegyűjtötte az egykori okleveleket, és tette mindezt olyan szakszerűséggel, hogy az anyag a 19. század végén és a 20. század elején a Verein für thüringische Geschichte által kiadott oklevélgyűjtemény alapját képezte.³² Mára elveszett levéltári és egykor magánkézben volt oklevelek lemásolásával múlhatatlan érdemeket szerzett Jéna korai történetének megörökítésében. Korának eseményeit pedig természetesen a szemtanú hitelességével jegyezte fel. Noha Schmeizel krónikája a 20. század elejének fogalmai szerint „*semmiképpen sem volt egy várostörténet mintapéldájának tekinthető*”, hiszen előtte „*már léteztek jelentősebb helytörténészek*”, mégis azt kell mondani, hogy „*sem előtte, sem utána nem találni jobb krónikást, amennyiben a krónikás fogalma alatt egy lelkiismeretes, szorgalmas, ám soha el nem kalandozó, a tárgytól el nem térő tudósítót értünk*”.³³

A „romanológia atyja” jelzőt azért kaphatta meg Schmeizel, mivel – a jénai egyetem oktatói gárdájának első „külsős” tagjaként – Erdély, Havasalföld és Moldva történetét, földrajzát, irodalmát és egyéb vonatkozásait a szakavatott ismerő tudásával széles körben adta elő a *Salana*³⁴ termeit a külföldi peregrinusok közül a legnagyobb számban látogató honfitársainak és az egyéb nemzetiségű érdeklődőknek. Ezt a hungarus diákok körében oly népszerű előa-

32 Vö. Jenaische Stadt- und Universitäts-Chronik von Martin Schmeizel. Hrsg. Ernst Devrient, Jena, V.

33 Schmeizel jénai helytörténészként kivívott érdemeinek látványos és árnyoldalait egyaránt bemutatja Jenaische Stadt i. m. [III]–VIII. Az idézetett részek a bevezetés VI. oldalán található.

34 A megnevezés az *Academia Salana Ienensis*, azaz a jénai egyetem nevének korabeli, rövid változatát takarja.

dássorozatát haláláig folytatta a hallei *Fridericiana*³⁵ katedrájáról is, amint arról a jénai és a hallei tanrendek tanúskodnak. Ebből a megközelítésből pedig akár a nevezett földrajzi területek idegen földön élő helytörténészének is nevezhetnénk.³⁶

Hallei éveit során az akkor már 900 évesnél is öregebb város (alapítása 806-ban történt) helytörténetével kapcsolatban is bejegyezte nevét a város történetébe. 1744-ben ugyanis a helyi *Wöchentliche Hallische Anzeigen* (rövidítve: WHA) című hetilapban háromrészes, szfragisztikai témájú cikksorozatot szentelt Halle város történelmi pecsétjeinek bemutatására és ezekhez kapcsolódó gondolatainak kifejtésére.³⁷

Schmeizel tehát életművének különböző állomásain és minden helyzetben össze tudta egyeztetni a szélesen ívelő és a mélyre ásó történészi tevékenységet. Csak a legnagyobbakra jellemző módon a makrovilágból bármikor képes volt átlépni a mikrovilágba, illetve fordítva, miközben munkálkodásának minden fórumán igyekezett a legpontosabban teljesíteni – a jelen kötettel ünnepezt kolégánkhoz és barátunkhoz hasonlóan.

35 A megnevezés szintén rövidítés, mégpedig az *Academia Fridericiana Halensis*, azaz a hallei egyetem egykori nevére utal.

36 Ezt a nézőpontot erősíti az a tény is, hogy a Romániában alkotó, neves erdélyi szász (tudomány)történész, Adolf Armbruster (1941–2001) szerint Schmeizelnek ott a helye az erdélyi szász historiográfia lapjain. Sőt mi több: őt nevezi a 18. század legtermékenyebb és legkomplexebb szász történetírójának, aki kortársai közül egyedülként hagyott nyomot a korban ismert és gyakorolt történeti segédtudományok mindegyikében. *Adolf Armbruster: Vorarbeiten zu einer Geschichte der siebenbürgisch-sächsischen Historiographie. Südostdeutsches Archiv, Bd. XIX/XX. 1976–1977, 20–52, különösen 34–37. Schmeizel komplexségét hangsúlyozza Scherer, E. C.: Geschichte i. m. 156, 6. j. Legújabbán Szegedi Edit próbálta meg Schmeizel helyét kijelölni az erdélyi szász historiográfia történetében. Szegedi Edit: Geschichtsbewußtsein und Gruppenidentität. Die Historiographie der Siebenbürger Sachsen zwischen Barock und Aufklärung. Studia Transylvanica Bd. 28., Köln–Weimar–Wien 2002. 306–316, 414–422).*

37 A cikk egyes részei az alábbi lapszámokban jelentek meg: WHA Nr. 47., 1744. november 23., 745–755. hasáb: Gedanken von denen Sigillen der Stadt Halle im Magdeburgischen; WHA Nr. 48., 1744. november 30., 761–770. hasáb: Fortsetzung der Gedanken von denen Sigillen der Stadt Halle és WHA Nr. 49., 1744. december 7., 777–789. hasáb: Beschluß der Gedanken von denen Sigillen der Stadt Halle.